

Ad Prosman

Gedoofd licht

Christenen tussen schepping en secularisatie

Uitgeverij Aspekt

Inhoud

Woord vooraf	9
Inleiding	15
Deel I – Historische verheldering: God, ziel en natuur	19
1 Schepping en identiteit	21
2 De geordende wereld	41
3 De ziel is niet eenzaam	51
4 Christelijk denken en Grieks denken. Een schets	57
<i>Excurs: de logos</i>	61
5 De schepping als een mozaïek: Augustinus	67
Deel II – Filosofische verkenning: schepping zonder God	83
6 De wereld op eigen benen: Renaissance en Reformatie	85
7 De tweedeling van ziel en lichaam: de Verlichting	99
8 Een ander natuurbegrip	109
9 Gefascineerd door het oneindige	115
10 Intermezzo: Hegel	123
11 Charles Taylor over secularisatie	129
12 De natuur en de ziel. Een overzicht	143
<i>a. Secularisatie van de natuur</i>	143
<i>b. Secularisatie van de ziel</i>	148
Deel III – Theologische posities: openbaring en schepping	155
13 De ziel in bijbels perspectief	157
<i>Excurs: ziel en geest</i>	162
14 De schepping in de marge	165
15 Dualisme in onze tijd	175
16 De schepping in de theologie van H. Bavinck en H. Berkhof	185

17	De schepping in de theologie van O. Noordmans en A. van de Beek	199
	<i>Excurs: de gemene gratie</i>	201
18	Gedoofd licht	217
19	Schepping, zingeving en identiteit	225
	Bibliografie	231
	Register van namen	237

Woord vooraf

In onze tijd verkeren christenen in een lastige positie. Allereerst geldt dat christenen in landen waar geen godsdienstvrijheid is of waar die alleen in naam aanwezig is terwijl de praktijk daarmee in tegenspraak is. In ons land hebben we het – gelukkig – niet over gebrek aan vrijheid maar over iets anders: over secularisatie. Secularisatie is een slijtageproces, waardoor het geloof afkalft zonder dat we er eigenlijk erg in hebben. Dat het zo gaat maak ik op uit gesprekken waarin toegewijde gemeenteleden zeggen dat zij het christen-zijn in onze tijd als meer ontspannen ervaren dan voorheen. Secularisatie is voor hen geen thema. Anderen ervaren iets anders. Wie dagelijks in een volstrekt seculiere omgeving werkt, zal dat niet altijd gemakkelijk vinden en kan dat als een stukje eenzaamheid ervaren. Er zijn veel ouders die zich zorgen maken over hun kinderen, die afstand genomen hebben van kerk en Bijbel. Weer anderen maken zich zorgen over de verplattung van het leven. Dat is iets anders dan materialisme. Verplattung is het ontbreken van een innerlijk leven. Het leven lijkt alleen nog een buitenkant te hebben en geen binnenkant. Aan dat proces ontkomt ook de christen niet. De echte secularisatie zit in ons hart, in onze verlangens, meent dr. Herman Paul. Het geloofsleven verschaalt. Dat wordt meer en meer gesignaleerd. Een symptoom daarvan is als een kerkdienst het karakter van een evenement krijgt, een bijeenkomst waar iets te beleven valt. Kortom: de christen wil iets, wil iets anders, maar wat wil hij nu eigenlijk? Dat lijkt de kwestie te zijn. Hij/zij is op zoek naar een nieuwe identiteit.

Op zoek naar identiteit

Voorheen werd je identiteit als christen bijna pasklaar aangeleverd door de kerk waartoe je behoorde. Je voegde je naar het kerkelijke leefpatroon: ouders lieten hun kinderen dopen en namen ze, zo gauw als dat kon, op zondag mee naar de kerk. De kinderen gingen meestal naar

de zondagsschool en daarna naar catechisatie. De catechisatieperiode werd afgesloten met de openbare belijdenis van het geloof. De volwassenen namen deel aan allerlei activiteiten van vorming en toerusting (Bijbelkringen) en zij waren ook actief in het vrijwilligerswerk. Dit kerkelijke patroon is al lang niet meer vanzelfsprekend en heeft op veel plaatsen opgehouden te bestaan. Bovendien is het, gezien de maatschappelijke veranderingen, heel gemakkelijk om de kerk te verlaten. Het is moeilijker om bij de kerk te blijven. Wie bij de kerk blijft heeft vaak iets uit te leggen aan vrienden en collega's. In deze situatie van veranderingen moet je je als christen opnieuw oriënteren. Dat gebeurt dan ook letterlijk. Bijna iedereen zoekt een kerk die bij hem of haar 'past'. Al zoekend moet je je ervan bewust worden wat jouw plek is en waar jij in het christelijk geloof staat. In deze context heb je niet een identiteit maar maak je je die al zoekend eigen.

Nu we te maken hebben met een stevige kerkverlating is het logisch dat de kerk zich de vraag stelt in hoeverre zij gehoor geeft aan haar missionaire opdracht. De focus van de kerk is – althans in theorie – op de wereld gericht. Op die missionaire focus spreekt zij ook haar leden aan. Dat heet missionaire bewustwording. Voor de christen levert dat een confrontatie met zichzelf op. Wat betekent het geloof voor mij? Hoe zeker ben ik zelf van het geloof waartoe ik anderen wil oproepen? Er is meer aan de hand dan de vraag: welke kerk past bij mij? Het geloof zelf is in het geding. De gedachte is: wat is voor mij de kern van het geloof? Wat is voor mij waardevol en wat ballast? Wat is voor mij betrouwbaar en wat beschouw ik als achterhaalde retoriek? Wat zijn vaste punten waaraan ik mij kan vasthouden en die de bakens zijn op mijn weg door het leven? Dat is de brede oriëntatie van hedendaagse christenen.

Oriëntatie

Als je je oriënteert heb je oriëntatiepunten nodig. Voor de christen is God het oriëntatiepunt. Maar wie is God? Het meest fundamentele wat we van God kunnen zeggen is dat Hij de Schepper is. God is veel meer, maar allereerst is Hij de Schepper. Met het woord schepping wordt ons leven geplaatst in het meest brede verband dat maar mogelijk is. Breder dan de schepping kunnen we niet denken, want de schepping omvat alles wat we kunnen zien, horen, voorstellen en bedenken.

Omdat de schepping zo alomvattend is, overrompelt ons de werkelijkheid van de schepping. Het woord schepping is een bedwelmend woord, omdat het voor ons te groot is. Wie aan het heelal denkt heeft het gevoel dat elk houvast hem ontvalt. Tegelijk geeft het mateloze en het oneindige de mens niet alleen een gevoel van nietigheid maar ook van grootheid. Ik, nietig mens, maak letterlijk deel uit van iets groots, iets dat ik helemaal niet kan bevatten. Wie aan de schepping denkt, wordt uit zijn eigen kleine wereld gehaald en geconfronteerd met een werkelijkheid die hem aan alle kanten overstijgt. Maar we komen er nauwelijks aan toe om dit aspect van de schepping tot z'n recht te laten komen. We zitten ingekapseld in onze eigen maakbare, technische en bureaucratische wereld. Het kan goed en verfrissend zijn uit onze eigen wereld gehaald te worden en open te staan voor die andere wereld: de wereld van Gods schepping.

De ondergewaardeerde schepping

Het is jammer dat in onze tijd de schepping op allerlei manieren ge-problematiseerd wordt. De schepping bezorgt ons hoofdbrekens. Het milieu, het klimaat, de biodiversiteit, de evolutie: alles is een probleem. De schepping wordt ook gezien als oorzaak van allerlei vormen van lijden: aardbevingen, tsunami's, orkanen en – om iets heel anders te noemen, wat toch vaak in een adem hiermee genoemd wordt – overbevolking. Valt er nog iets goeds te zeggen over de schepping?

Theologen hebben zo hun eigen problemen met de schepping. Door de zonde is de schepping aan ons oog onttrokken. Dat is al ernstig genoeg. Het gaat verder. Niet alleen door de zonde maar ook door de genade wordt de schepping aan ons zicht onttrokken. Achter dat dubbele scherm bevindt zich iets wat wij schepping noemen. Wat het precies is weet niemand. Dat is overdreven uitgedrukt. Maar alleen als de kwestie in deze zwart-wit termen wordt aangeduid kan ik duidelijk maken wat er eigenlijk aan de hand is.

De schepping is slechts natuur en dan bedoelen we de gevallen schepping. Met andere woorden: de zonde heeft de schepping onherkenbaar verminkt. Dus moet de genade erbij komen. Hoe je het accent ook legt, ingekapseld door de zonde of door de genade: de schepping is aan ons zicht onttrokken. Vandaar dat alles gericht is op het einde. Deze oude schepping zal gelukkig verdwijnen. Dan zullen wij

de nieuwe schepping zien. Persoonlijk krijg ik steeds meer moeite met deze benadering. Ik heb het vermoeden dat ons iets wezenlijks wordt ontnomen. Omdat de schepping ingekapseld wordt door de zonde of door de genade is een spontane verwondering over de schepping niet meer mogelijk. Je gaat als vanzelf met argwaan naar de schepping kijken. Maar kan het de roeping van een christen zijn om de schepping met argwaan te benaderen? Is het niet een heel troostende gedachte dat God zich nog steeds, zonder omwegen, in de schepping bekend maakt?

In een tijd waarin het besef groeit dat we voorzichtig moeten omspringen met de schepping (we leven ervan, het is ons kapitaal, we hebben er belang bij!) zou ook het besef moeten groeien dat de schepping nog heel iets anders is, namelijk de manifestatie van onze God die ons in de schepping zijn glorie laat zien en die door middel van zijn schepping ons leven zinvol maakt.

Voor alle duidelijkheid: ik heb niet de bedoeling om de schepping te gebruiken om het bestaan van God te bewijzen. Apologetische theologen (en filosofen) wijden hieraan hun intellectuele krachten. Zij willen laten zien dat het voor een mens niet dom is om in het bestaan van God te geloven. Deze aanpak zal ongetwijfeld zijn nut hebben. Zelf heb ik iets anders op het oog.

Als de Bijbel over de schepping spreekt dan gaat het niet om een redenering *over* God maar om een directe confrontatie *met* God. Dit punt zijn we mijns inziens kwijtgeraakt en dat heeft verstrekkende gevolgen. Tegelijk is het waar dat de kerk dit besef nooit helemaal is kwijtgeraakt. Zij heeft dit besef als het ware in haar hart meegedragen. Daarom zijn de eeuwenoude belijdenisgeschriften van de kerk zo belangrijk. Theologen kunnen rare sprongen maken maar in de eeuwenoude belijdenissen blijft het geloof bewaard. De belijdenissen van de kerk zijn de schatkamer van de kerk waar bijeengebracht is wat zij in de loop van de eeuwen ontvangen heeft aan geloofsinzichten. Daarvan is artikel 2 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis een voorbeeld.¹ De betekenis van dit artikel is steeds weer gerelativeerd, of het ontbrak aan het vermogen om de actualiteit van dit artikel duidelijk voor het

1 In artikel 2 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis wordt van de schepping gezegd dat deze 'voor onze ogen is als een prachtig boek, waarin alle schepselen, groot en klein, de letters zijn, die ons te aanschouwen geven wat van Hem niet gezien kan worden, namelijk zijn eeuwige kracht en goddelijkheid'.

voetlicht te brengen. Met de actualiteit bedoel ik dat we juist in een tijd van secularisatie de schepping hard nodig hebben. De schepping is onze basis. Dat was duizenden jaren geleden zo, dat is vandaag niet anders. De schepping is geen duister werk (dat maakte de gnostiek ervan). De schepping is het transparante werk van God waarin Hij zich aan ons bekend maakt.

De schepping spreekt haar eigen taal. Waar die niet meer gehoord wordt, is de schepping een zwijgende schepping en houdt de schepping op een teken van God te zijn in deze wereld. Dat veroorzaakt een gevoel van zinloosheid. We zijn vergeten wat Paulus op de Areopagus zei: ‘in Hem leven wij, bewegen wij ons en bestaan wij’ (Handelingen 17:28). Dit is in het kort de inhoud van dit boek. Het boek wil iets aan de orde stellen en zich ergens tegen verzetten. In dat opzicht is het een pamflet, een pamflet met voetnoten.

Opmerking: De vertalingen van citaten in het boek zijn van mij tenzij anders aangegeven.

Inleiding

Onder secularisatie versta ik niet alleen dat de kerken leger worden of gesloten worden of een andere bestemming krijgen of afgebroken worden. Van deze zaken word je niet vrolijk. Secularisatie is echter breder. Dan hebben we het over het verdwijnen van God uit de politiek, onderwijs, wetenschap en samenleving. God doet er nauwelijks meer toe. Dat gaat elke christen aan het hart. Het geeft hem persoonlijke zorgen met het oog op de komende generaties. Zullen zij het geloof in God, het vertrouwen op Hem, vasthouden? Wat christenen ook te denken geeft is hoe de toekomst van Europa er uit zal zien. Europeanen laten geen traan om het verdwijnen van het christendom (behalve als de Notre Dame in brand staat!).

Alle tekenen wijzen erop dat de huidige secularisatie een omslag markeert in de Europese geschiedenis. Daarover kun je somberen. Als je dat teveel doet, lever je ongewild een bijdrage aan de secularisatie. Dan is secularisatie inderdaad een selffulfilling prophecy (Herman Paul). Hoe negatiever je zelf bent over de geschiedenis van de kerk in de afgelopen millennia, hoe meer dat de geloofwaardigheid van de kerk ondermijnd wordt en de secularisatie zich doorzet.²

Somberen doen vooral moderne christenen. Zij hebben namelijk een negatieve kijk op de geschiedenis van de kerk. In grote lijnen ziet de geschiedenis van het christendom er dan als volgt uit. De geschiedenis van de kerk begint met een zondeval (G.J. Heering) omdat het christendom zich in het jaar 380 als staatsgodsdienst presenteerde.

2 De meningen over wat secularisatie is lopen nogal uiteen. De Engelse theoloog John Milbank ziet de secularisatie als een groot verhaal (meta-narrative), als een alomvattende wereldbeschouwing, die zich dus als een pseudo-religie presenteert, Henk-Jan Prosman, *The Postmodern Condition and the Meaning of Secularity* (Utrecht, Ars Disputandi) 2011, 129. In de theorie van Milbank is secularisatie een vergoddelijking (deification) van de wereld en een verabsolutering van de politiek, (pp. 131, 132). Postmodernisme kun je dan weer zien als een ontmanteling van zo'n alomvattende visie omdat het postmodernisme elke verabsolutering in twijfel trekt. Vandaar dat Milbank een zekere waardering kan opbrengen voor het postmodernisme. Toch vindt hij het postmodernisme verbodig, omdat het christendom al vanaf het begin de criticus van de moderniteit was, (p. 130).

De zondeval was dat christenen macht accepteerden. De kerk had een lijdende kerk moeten blijven en zich verre moeten houden van wereldlijke macht. Na een zondeval kan het alleen maar van kwaad tot erger gaan. Niet alleen de greep naar wereldlijke macht was fout maar ook de kerk, die als heilsinstituut zich op dat andere Koninkrijk zou moeten richten, streefde in dit ondermaanse macht na. Zij onderdrukte andersdenkenden, prentte de mensen onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan de kerk in, trad onverbiddelijk op tegen Joden en andere minderheden. Bovendien ondernamen de christenen onder pressie van de paus kruistochten naar Jeruzalem en voerden daarmee een agressieve veroveringsoorlog tegen de islam. De kruistochten zijn het onuitwisbare symbool van alles wat de kerk fout heeft gedaan. Dezelfde mensen hoor je overigens nooit over de bezetting van Spanje door de islam gedurende zeven eeuwen.

Soms denk je dat achter deze voorstelling van zaken een bepaalde bedoeling zit. Dat zou inderdaad het geval kunnen zijn. Als je de geschiedenis van de kerk zo donker mogelijk beschrijft dan gaat de Verlichting (vanaf half zeventiende eeuw) des te meer stralen. We zijn van het duister van de Middeleeuwen in het licht van de moderne tijd gekomen. Maar zo zonnig was de moderne tijd nu ook weer niet.³ De desillusies van de Verlichting worden niet altijd eerlijk benoemd en vergeten wordt dat, hoe erg de vervolging van de Joden ook was, de Holocaust niet in de 'donkere' Middeleeuwen plaatsvond maar in de verlichte moderniteit. De moderniteit (vanaf 1500) heeft veel goede dingen gebracht maar dat neemt niet weg dat vanaf de Reformatie Europa bijna voortdurend het toneel van oorlogen en veldslagen was. Dat hield na de Verlichting niet op. Denk aan de Napoleontische oorlogen. Vooral van de twintigste eeuw geldt wat onderzoekers op het gebied van genocide schrijven: het was een eeuw van 'geweld zonder precedent' (Adam Jones), het was 'the century of genocide' (Mark Levene).⁴

Wie gemakshalve de meeste ontsporingen op maatschappelijk en politiek gebied op conto van de kerk schrijft, heeft geen moeite met de secularisatie. Secularisatie bevrijdt ons van kerk en geloof en dat is een

3 De moderne tijd moet onderscheiden worden van de moderniteit. Moderne tijd is een algemene term om de hedendaagse wereld aan te duiden. Met moderniteit wordt de cultuurperiode bedoeld vanaf ongeveer 1500.

4 Ad Prosman, *De onverwerkte Holocaust. Spiegel voor de kerk van nu* (Zoetermeer) 2015, 101, 102.